

СТРАТЕГИИ ЗА ФОРМИРАНЕ И РАЗВИТИЕ НА СПОСОБНОСТТА ЗА ПЪЛНОЦЕННО ВЪЗПРИЕМАНЕ НА МУЗИКА

Славка Петкова-Марчевска

Възприемането на музика, макар да е най-достъпната, масова и най-често практикувана музикална дейност, от теоретическа и педагогическа гледна точка е свързана с повече проблемни въпроси и неуточнени термини, отколкото репродуктивните музикални дейности. Това проличава още от самото наименование на дейността, отбелязвана като слушане, възприемане, музикално-рецептивна дейност. Някои автори употребяват само един от термините (Минчева, 1994; Николова, 2004), други – два от тях, като ги отъждествяват (Огненска, 1995; Гологанов, 1999), трети използват два термина, разграничавайки ги (Атанасова, 1988). Руските музикални педагози А. Ветлугина и В. Кенеман (1983) пък обединяват двата термина, създавайки нов – „слушане-възприятие”. А. Атанасова (1994) прилага термина музикално възприемане, но отделя в него две равнища. Първото е слушане, при което се възприема сетивната характеристика на музикалната творба, а второто е възприемане – при което слушателят вниква в смисъла.

Повечето автори изследват възприемането на музика по отношение на стадии, компоненти, свойствата на музикалното възприятие, механизъм на протичане, фактори, които го определят, типове слушатели. Предлагат се различни форми и методи за провеждане на дейността в клас или в детската група. Много малко от музикалните педагози и от психолозите, изследващи музикалните дейности, спират вниманието си върху възможностите за възприемане на музиката, как се формират и развиват и дори как да се наричат.

Има различни виждания дали умение или способност осигуряват успешното протичане на възприемането. П. Минчева (1994), говори за слушателски умения и навици; А. Атанасова (1995) – способност за възприемане на музика; Н. Огненска (1995) – умение за възприемане на музика; Ж. Гологанов (1999) – „специална система от умения, похвати, способности, знания асоциации и критерии...”, с две думи – опит да се възприема музика”. В. Манолова (2004) – способност за пълноценно възприемане на музика. Посочените автори не са разглеждали същност-

та на музикалното възприемане, критериите с които го преценяваме и възможността за осъществяване на оптимално за дадената личност възприятие. Но изборът на термин не е случаен, а отразява вижданията на авторите за особеностите на музикалното възприятие в ранна детска възраст, промените, през които преминава при онтогенетичното развитие на човека, както и представата им за неговата същност. Според речника по психология, към „уменията принадлежат необходимите за изпълнението на дадена задача способности, знания, сръчности и навици.“ Насочването към термина умения на горепосочените автори означава, че те виждат постигането на оптимално за дадените ученици музикално възприемане, като резултат от работата на добър педагог по подходяща методика с прилежни и активни ученици, т.е. в резултат на заучаване. В речника по психология е пояснено, че „способностите включват качествени особености в протичането на психичните процеси: скорост на реакцията, усетливост, подвижност, точност, умствена активност, способност за предвиждане, диференциране, обобщаване, класифициране; особености на взаимоотношенията на нагледните и абстрактни компоненти на умствената дейност; особености на възприятието, речта, паметта, емоционалността и др. Употребяването на термина способности е присъщо за възгледа, че оптималното за дадени ученици музикално възприятие се постига при целенасоченото въздействие на педагога, активната дейност на учениците, под влиянието на дадената социокултурна среда и в зависимост индивидуалните заложи, личностни особености и специфичен жизнен опит на всеки от тях. Разликата в двете виждания, изразена в употребата на различните термини е в подчертаването на ролята и значението на индивидуалността и личностния фактор или в неговото игнориране.

Музикалните педагози изследвали този проблем, изхождайки от различните си позиции и цели, предлагат и различни стратегии. Жан Голганов в книгата си „Възприемането на инструментална музика от деца в предучилищна възраст“ посочва като основна цел на изследването: „да се посочат пътищата за музикално развитие в масовите детски заведения, как да се възпитат бъдещи слушатели и ценители на музикалната култура“. При подробното описание на предлаганата от него система с двупланов подход, той установява като единствена дейност за развитието на „възприемането и дешифрирането на този абстрактен музикален език, слушането на музика“. Първият подход „се отнася до традиционната практическа реализация на програмата, при която се търси и поддържа връзка между знанията, музикалните

впечатления и придобития опит от музикално-възприемателната дейност”. Вторият подход се основава върху формите, ситуацияите и начините за възприемане на музикалния език, без опосредстващи елементи, а само и единствено на слухово-интонационна основа”.

Н. Ветлугина и А. Кенеман в Теория и методика музикального воспитания в детском саду” отбелязват, че „за развитието на уменията да се слуша и възприема музика, важна роля играе музикално-сензорното възпитание на детето”. То трябва да се реализира според тях целенасочено, в процеса на провеждане на различни музикално-дидактични игри, в които се възприемат както отделни звукосъчетания, така и произведения с ярко емоционално-смислово съдържание.

Н. Огненска в „Теория и методика на музикалното възпитание”, също определя изграждането на уменията за възприемане на музика да става чрез практикуване на съответната дейност, „като се формират слухово внимание слухова наблюдателност, емоционална отзивчивост, умение за проследяване на музикалния образ и др.

П. Минчева („Музикално възпитание в общообразователното училище”) посочва, че ”целенасоченото изграждане на слушателски умения и навици” протича при възприемането на музика, но подчертава, че музикално-изпълнителската и музикално-творческа дейност се застъпват с възпитателна цел.

Най-подробно е разработила този проблем, А. Атанасова. В „Музикално възпитание в детската градина” (1995) тя посочва, че способността да се възприема музика трябва да се формира и развива у децата в от най-ранна възраст, за да натрупват музикален опит, да търсят връзка и да обобщават получената информация, като участват активно в различните форми на музикална дейност. Ефективността на въздействието на музиката зависи „преди всичко от равнището на индивидуалното музикално развитие”.

След това кратко изложение на стратегиите за развитие на способността за възприемане на различни изследователи става ясно, че можем да ги разделим на две групи:

1. Способността за възприемане на музика се развива само в съответната дейност, като се прилагат различни форми и подходи.

2. Формирането и развитието на способността за възприемане протича като цяло в рецептивната дейност, но в продуктивната и репродуктивната музикална дейност се развиват музикалният слух, памет и асоциативно мислене, необходими за възприемането.

Преди да изложи стратегията, която приемам за най-целесъобразна и ефективна, ще се спра на целта, която трябва да бъде достигната.

Някои автори посочват като последен върховен етап (стадий) на възприемането разбиране позицията на композитора (Кабалевски), адекватно съпреживяване на другата индивидуалност (Г. С. Тарасов), разкриване на реалното послание (Цинандова – Харалампиева). Несъстоятелността на тези виждания проличава само като изтъкнем, че възприемането на музикалната творба е индивидуално и обогатено от своеобразието на дадената личност.

Други автори определят като цел на възпитателната работа достигане на емоционално естетическо възприемане (Н. Огненска), осмислено възприемане (Ж. Голганов), активно възприемане (П. Минчева), при което се характеризира отделна страна на музикалното възприятие, но без да е ясно как и доколко.

Много по-издържана би била една дефиниция за търсеното ниво на музикално възприятие, ако се посочи критерий. При отсъствието на видим резултат от дейността – продукт, който да бъде преценяван, такъв критерий може да бъде само включването на личността в рецептивната дейност. Пълноценно музикално възприятие има винаги, когато възприемачия откликва на музикалната творба, с целия потенциал на своята личност – музикален, художествен, интелектуален и жизнен опит. Така възприемането на музикалната творба се превръща във вълнуващо преживяване, сравнимо с преживяването на събитията в реалния живот. Следователно, можем да предположим, че въздействието на музиката върху реципиента е толкова по-голямо, колкото по-голяма е способността му да възприеме цялостно и диференцирано звуковата картина (получаваната информация) и колкото по-голям е обемът на наличната му информация (музикален, художествен, интелектуален и жизнен опит). Много изкусително е да приемем това предположение за всеобщо валидно (би било много по-лесно за педагозите!), но за съжаление валидността му е относителна, тъй като в него не се взима предвид индивидуалното своеобразие – усетливост, подвижност, бързина на реакцията, емоционалност и др. Индивидуалността е фактор, който не бива да забравяме, защото винаги може да донесе изненади. Няма тестове и диагностични техники, които да разкрият заложите и да прогнозираят тяхното развитие в способности, а още по-малко реализирането им в конкретни дейности. Важен фактор, но след като е непредвидим, на педагозите все пак не им остава друго, освен да работят в насоките, където има по-голяма яснота. Това означава:

1. Да се развива и усъвършенства музикалният слух.
2. Да се стимулира слуховото внимание, слуховата наблюдателност, слуховият анализ и памет.
3. Да се обогатява музикалната, художествена, емоционална и сензорна култура.

Работата в тези три насоки не би могла да бъде ефективна, ако се реализира само и изключително при възприемането на музика. Нужна е една по-цялостна стратегия за развитие на детската личност, а именно слухово възпитание, обединяващо речево-интонационната и слухово-познавателна активност на детето, интегрирана с паралелно провеждано музикално-слухово възпитание. Слуховото възпитание трябва да бъде допълнено от широко разгърнато сензорно и общохудожествено възпитание и продължено от музикално възпитание, включващо репродуктивни и продуктивни музикални дейности.

Слуховото възпитание ще съдейства за развитие на музикалния слух (в широкия смисъл на термина) още от ранното детство. Така ще се формират способностите за възприемане и реагиране на тембъра, динамиката и трайността на звуковете. Потвърждение на това намираме в изследванията на много психолози и музикални педагози (Bentley 1968, Zenatti 1985, Тарасова 1988, Атанасова 1988, Минчева 1994). Способността за възприемане и определяне на относителната височина на звуковете, а също така и на посоката на промяна на височината може да се формира и чрез слуховото възпитание при извънмузикални аудиорецепционни дейности.

Музикално-слуховото възпитание ще ускори формирането и ще продължи развитието на музикалния слух на децата от ранна и предучилищна възраст. Но само активното участие в репродуктивни и продуктивни музикални дейности, може да подsigури такова ниво на музикалния слух, че да могат да бъдат възприети диференцирано и осъзнато преживяни по-сложни музикални творби. Без такова участие е трудно да се създадат критерии за изпълнение на музика и за преценка на различните видове музикални творби.

Необходимостта от целенасочено слухово възпитание е предизвикана до голяма степен от начина на развитие на съвременната цивилизация – твърде рядкото прилагане на слуховия анализ за сметка на хипертрофираното приложение на зрителния анализ и контрол на различните дейности в бита, в училище и на работните места. „Поради това се появява едностранчиво натоварване на нервната система, едностранчив интерес и разбиране на

промените в околната среда. Слуховият орган остава неизползван, бездейства и не се развива в съответствие с възможностите си” (Егон Краус).

Слуховото възпитание може да се стимулира с вслушването на децата в звуците на заобикалящата ги действителност. Сухомлински предлага да се започне от „съсредоточено възприемане на шумоленето на гората, морето, улицата, дъжда, тишината на вечерта, песента на птиците.” К. Ернст препоръчва „излети в гората или в спокойна селска местност, за да се почувства наслаждение от слуховото възприятие на различните звуци или завладяващата радост, която дава пълната тишина”. Но само „съсредоточеното възприемане” и „наслаждението от слуховото възприятие” няма да бъдат много резултатни за развитието на слуховата наблюдателност, ако няма подробно разработена система от конкретни задачи.

Познавателната слухова активност на децата може да се проявява в различни области: природната, градската среда и в детската градина (звуковете създавани от самите деца при извършването на различните дейности). При тези случаи в съзнанието на децата се формира слухово възприятие, което носи само информация за произхода на звука (при каква човешка дейност или природно явление се създава, кой е звукоизточникът) и местоположението му (къде се намира той – отпред, отзад, вляво, вдясно, близо или далеч; променя ли си местоположението – движи ли се и как го променя – бързо или бавно).

Речевата слухова активност на децата се проявява към тяхната реч и тази на възрастните – учители или артисти (на живо или от запис). Преценява се височината на интонацията и промяната ѝ, както и темпоритъмът (бърза или бавна е речта, плавна или накъсана от паузи).

Като основни задачи на слуховото възпитание можем да посочим:

✧ Да се възпитава у децата интерес и подчертано внимание към звуковата картина на околната среда и фонизма на речта.

✧ Да се стимулира познавателната активност на децата към различни звукови явления.

✧ Да се развиват уменията им за слухов анализ.

✧ Да се овладяват нови понятия и термини и се развива умението на децата за вербален изказ на диференцираното слухово възприятие.

✧ Да се създаде у децата умение за проследяване на закономерностите и взаимовръзката между вида на звукоизточника и качествата на звуковете, които той издава.

✧ Да се запознаят децата със значението на информацията, получавана от слуховия анализатор в ежедневието и при различните професии.

Тези задачи могат да се реализират при възпитанието на децата в условията на детската градина и подготвителната група в училище, чрез следните дейности:

1. Наблюдение на звуковата картина в дадена среда непосредствено или чрез звукозапис.

2. Определяне (чрез посочване на картина или назоваване) на звукоизточника при възприемането на разнообразни звукове.

3. Сравняване на звуковете по сила, височина (относителна), тембър и трайност.

4. Класифициране на звуковете според техния произход (гласове на хора; на животни; звуци създавани от вятъра, дъжда, трудова дейност, от движението на превозни средства и др.), според техните качества, местоположението на звукоизточника и информацията, която носят.

5. Анализирание на звуковите характеристики (сила, тембър, трайност и относителна височина) във връзка с визуалните и физически характеристики на звукоизточника, като се усвояват съответните понятия.

6. Извършване на опити за установяване качествата на звуковете, издавани от предмети от различен материал (дърво, метал, керамика, стъкло, хартия, кожа и др.), големина и форма.

7. Емоционално, асоциативно и естетическо преживяване на звуковете от природната среда дейността на човека и в речта.

8. Пресъздаване на звукови картини с детските музикални инструменти и звучащи предмети въз основа на детски разказ след наблюдение, върху откъс от литературна творба и по картина или фотография.

9. Участие на децата в сюжетни и дидактични игри, включващи слухов анализ.

Музикално-слуховото възпитание е планомерно организирана дейност за развитието на музикалния слух на децата, осъществявана чрез средствата на слуховия анализ и проявявана към кратки мелодии, отделни фрази, интервали, тонове и последования от тонове.

Като основни задачи на музикално-слуховото възпитание можем да посочим:

✧ Да се стимулира познавателната активност на децата към различните тонове и кратки мелодии.

✧ Да се развиват тонововисочинният, тембров, динамичен и метроритмичен слух на децата.

✧ Да се развива умението на децата за изразяване на слуховото възприятие чрез плоскостно и пространствено моделиране.

✧ Да се запознават децата с достъпни за тях музикални термини, неразделно от звуковия им еквивалент.

✧ Да се развива умението за вербален анализ на слуховото възприятие.

✧ Да се стимулира развитието на музикално-слуховата памет по хоризонтала и вертикала (продължителност във времето и обем на диференцираните елементи и нюанси)

Изброените задачи могат да се осъществят при възпитанието на децата в детската градина и подготвителните групи в училище, чрез следните форми на работа:

1. Разнообразни, не само по дидактичната си цел, но и по игровата си форма музикално-дидактични игри.

2. Моделиране на възприетите музикални фрази, с геометрични фигури и тела.

3. Избиране на съответстваща на слуховото възприятие схема, от няколко предложени, чрез ограждане с линия или оцветяване.

4. Привеждане на приложена схема, в съответстващ на възприятието вид, чрез зачертаване на излишното.

5. Моделиране с различни движения и положения на тялото на възприетата музикална фраза.

6. Вербален анализ на отделните елементи на възприетата музикална фраза.

Музикалните фрази трябва да се изпълняват от педагога, както вокално, така и на инструмент (препоръчително на различни инструменти).

Сензорното възпитание на децата, което трябва да допълва слуховото и музикално-слухово възпитание, трябва да се осъществява в сътрудничество между музикалния педагог и учителя на детската група. В актуалните учебни програми за предучилищна възраст са предвидени за запознаване и анализ, предимно визуални възприятия и съвсем бегло – на слухови и тактилни. Сензорното възпитание трябва да се обогати по отношение на слуховите и тактилни възприятия и се включи анализ на вкусови и обонятелни възприятия. Така едно по-пълно сензорно възпитание на децата ще осигури основа за

разнообразни асоциации, както при музикално-рецептивната дейност, така и при възприемането на други изкуства.

Останалите елементи от предложената стратегия за формиране и развитие на способността за възприемане на музика са художествено възпитание и музикално възпитание, чрез участие на децата в продуктивни и репродуктивни музикални дейности. Те нямат място в това изследване, тъй като са разработени задълбочено в теоретично и методическо отношение.

Основната отличителна черта на изложената в изследването нова стратегия на формиране и развитие на способността за пълноценно възприемане на музика е виждането, че за възпитаването дори на една отделна способност, винаги трябва да се мисли с оглед на цялостното развитие на детската личност.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Атанасова-Вукова, А.* Развитие на музикалните способности в ранното детство. Благоевград, 1988.
2. *Атанасова-Вукова, А.* Музикално възпитание в детската градина. Благоевград, 1995.
3. *Ветлугина, Н. А., А. В. Кенеман* Теория и методика музикального воспитания в детском саду. М., 1983.
4. *Гологанов, Ж.* Възприемане на инструментална музика от деца в предучилищна възраст. София, 1995.
5. *Кабалевский, Д. Б.* Воспитание ума и сердца. Москва, 1981.
6. *Краус, Е.* Значението на слушането на музика в оптичката епоха. В: Светът и музикалното възпитание. София, 1976.
7. *Манолова, В.* Основи на музикалната грамотност. София, 2004.
8. *Минчева, П.* Музикалното възпитание в общообразователното училище. София, 1994.
9. *Николова, Е.* Методика на музикалното обучение за предучилищна възраст. София, 2004.
10. *Огненска, Н.* Теория и методика на музикалното възпитание (в общообразователното училище). Благоевград, 1995.
11. *Сухомлинский, В.* Павлышская средняя школа. В: Избр. пед. соч. Т. 3 Москва, 1980.
12. *Тарасов, Г. С.* Музыкальное воспитание и развитие личности. – В: Вопросы психологии, 1991, № 4.
13. *Цинандива-Харалампиева, В.* Естетика на музиката. София, 2000.

14. Эрст, К. Подготовка преподавателей музыки – взгляд в будущем. – В: Музыкальное воспитание в современном мире. Москва, 1973.

15. Bentley, A. Musical Abilities of Children. The Journal of Education. New York, 1968, № 14.

СТРАТЕГИИ ЗА ФОРМИРАНЕ И РАЗВИТИЕ НА СПОСОБНОСТТА ЗА ПЪЛНОЦЕННО ВЪЗПРИЕМАНЕ НА МУЗИКА

СЛАВКА ПЕТКОВА-МАРЧЕВСКА

Резюме

Какви цели си поставят музикалните педагози при дейността възприемане на музика? Какво представлява пълноценното възприемане на музика? Способност или умения осигуряват възможността за такова възприемане? В изследването се търси отговор на тези въпроси, след което се прави преглед на предлаганите от различни автори стратегии. Накрая се обосновава необходимостта от нова стратегия и се дава концепция за такава, основана на съобразяване с цялостното развитие на личността на детето.

STRATEGIES FOR FORMING AND DEVELOPING THE ABILITY TO ACHIEVE FULL-VALUE RECEPTION OF MUSIC

SLAVKA PETKOVA-MARCHEVSKA

Summary

What are the goals that music pedagogues set themselves when listening to music? What is full-value reception of music? Is it the natural ability or learned skills that make this reception possible? The purpose of this research is to answer these questions whereupon a review of the strategies proposed by different authors is being made. In the end the author proves the necessity from a new strategy and gives conception of the same, based on developing child's personality.